

Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. - К., 2014.- Вип. 82, Част.1., С. 66-71.

УДК 37.034

В.І. Тернопільська

доктор педагогічних наук, професор

Київський університет імені Бориса Грінченка

Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку

У статті здійснено аналіз поняття «толерантність». Розкрито основні принципи толерантності. Проаналізовано особливості молодшого шкільного віку. Обґрунтовано змістові складові толерантності молодших школярів. Подано організаційні форми, методи, засоби виховання толерантності у молодших школярів. Схарактеризовано розвиваючий курс для дітей «Вчимося розуміти себе та інших». Обґрунтовано необхідність використання тематичного багатства казок, ігор для виховання толерантності у молодших школярів.

Ключові слова: толерантність, виховання, молодший шкільний вік, молодші школярі, форми, методи виховання.

а) Постановка проблеми у загальному вигляді. Реформування усіх сфер життя сучасного українського суспільства, розбудова демократичної, правової держави, інтеграція у світовий європейський простір висунули нові вимоги до освітньої галузі. Зокрема, це виховання у дітей та учнівської молоді толерантного ставлення до чужих поглядів, переконань, цінностей, культур, неприпустимості силового нав'язування будь-яких ідей, якими б позитивними і корисними вони не були, пошук діалогу, компромісу у взаєминах. Розв'язання поставленого завдання істотно залежить від належної організації процесу виховання школярів у позаурочний час: підвищення у них рівня знань про толерантність, розширення сфери їх діяльності,

створення умов для самореалізації, розкриття кожним вихованцем своїх можливостей.

б) Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Методологічною основою толерантності є гуманістична філософія і психологія (М. Бубер, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, В. Маралов, В. Сітаров). Вивчення означеної проблеми знайшло своє відображення у працях Г. Солдатової, Г. Дмитрієва, В. Лекторського, О. Шарової та інших.

в) Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити особливості виховної роботи із молодшими школярами щодо формування у них толерантності.

г) Виклад основного матеріалу дослідження. Дитина, виходячи із сімейного середовища, потрапляє в певні соціальні інститути (дошкільна установа, школа, вищі навчальні заклади), зустрічається із іншими нормами, цінностями, культурами й до цього вона має бути готова. Вона повинна адекватно, доброзичливо сприймати інших людей, реагувати на ту чи іншу ситуацію, на інші правила, на незвичні для неї події. Саме тому ще із молодшого шкільного віку необхідно виховувати у дітей толерантність, терпимість у ставленні до однолітків, старших, молодших.

Варто зазначити, що існує багато різних визначень поняття «толерантність». Словники однозначно визначають пряме тлумачення /переклад – «толерантність-терпимість». Толерантність характеризується як здатність переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів, поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [4, с. 1254; 9, с. 448].

Разом з тим, якщо брати за основу класифікацію В. Лекторського та обґрунтування підходів до розуміння толерантності дослідників В. Величка, О. Гриви, Г. Солдатової, Г. Дмитрієва, О. Шарової, можна зробити висновок, що поняття «толерантність» має широкі рамки: від пасивної «байдужості» до активного «розширення власного досвіду і критичного діалогу» [6, с. 46-54].

Питання про педагогічну толерантність вперше порушив М. Бубер, коли виникла необхідність створення нового напрямку в педагогічній науці – педагогіки толерантності. Він виділив низку важливих якостей толерантності, показавши її зв'язок із життям людей в малих групах, виявив риси толерантної та інтолерантної особистості [3].

Слід зазначити, що у складних сучасних умовах заклад середньої освіти покликаний бути чинником толерантного середовища, де авторитет учителя, його педагогічна компетентність служитиме прикладом для наслідування та виправлятиме соціальні, моральні, етичні вади кожної окремої особистості.

За А. Асмоловим, можна виділити дві групи принципів толерантності, якими слід послуговуватися задля досягнення виховання толерантної особистості в умовах демократизація суспільства:

1. Принципи виховання у підростаючого покоління толерантного та терпимого ставлення: принцип дотримання загальноприйнятих моральних цінностей; принцип поваги гідності кожної особистості; принцип сприймання кожної людини як унікальної особистості; принцип прилучення до рідної культури й традицій та поваги до культур і традицій інших народів; принцип заперечення насильницьких методів вирішення конфліктів; принцип виховання відповідальності за свої дії, поведінку, висловлювання; принцип виховання толерантної свідомості у ставленні до всього живого, до інших людей, до самого себе.

2. Принцип гуманізації навчального простору за допомогою впровадження ідей толерантності у навчально-виховний процес: принцип гуманізації існуючих методів та форм викладання, навчання, виховання; принцип використання методів навчання та виховання у відповідності до вікових особливостей учнів; принцип впровадження нових методів та форм педагогічної діяльності, побудованих на толерантній основі; принцип взаєморозуміння, взаємодопомоги, взаємозалежості та взаємодоповнювання у взаємовідносинах «учень-учень» та «учень-учитель»; принцип виховання

та спонукання розвитку комунікативних здібностей як головного чинника особистості та виховання дітей у колективі; принцип створення умов успіху до кожного учня тощо [2, с. 61-63].

Внутрішні регулятори толерантності, система ставлення до оточуючих, навички взаємин у молодших школярів лише починають формуватися у цьому віці й тому доцільно розпочинати цей процес з їх ознайомлення з сутністю та значенням самих понять.

Насамперед у зв'язку з тим, що молодшим школярам не завжди відомі знання про людину, самих себе, механізми конструктивної взаємодії з оточуючими, нами був розроблений розвиваючий курс «Вчимося розуміти себе та інших». Він передбачає оволодіння вихованцями системою знань, умінь і навичок про толерантність, механізмами взаємопізнання, взаєморозуміння (ідентифікації, рефлексії, емпатії). Курс складається з декількох розділів: «Я – неповторна людина», «Я і взаємини у моєму житті», «Учуся взаємодіяти» тощо. Кожне заняття включає теоретичний блок та низку практичних вправ, тестів, ігор, тренінгів, під час виконання яких школярі оволодівають необхідними навичками самоаналізу й саморозуміння, розуміння інших людей. Означені заняття сприяють формуванню у вихованців власної думки; засвоєнню знань і вмінь конструктивного спілкування і взаємодії; оволодінню навичками саморегуляції емоційного стану, настрою.

Необхідно зазначити, що одним із джерел отримання молодшими школярами знань про соціальні норми, толерантність, формування у них позитивного ставлення до оточуючих є казка, оскільки саме вона найбільш відповідає сутності дитини, її внутрішнім потребам. Насамперед, алегорична форма багатьох казок дозволяє не просто познайомити учнів з тими чи іншими поняттями, нормами, правилами, а й передати внутрішні почуття персонажів, спонукати до роздумів, які дозволяють перенестися з казки у реальне життя, подивитися на нього по-новому, побачити себе, свої дії ніби зі сторони.

Слухання казки, на думку вчених, допомагає дитині навчитися розуміти внутрішній світ героїв, а через них і внутрішній світ інших людей, вчить співчувати їм, повірити у сили добра, набути впевненості у собі.

На основі аналізу поведінки казкових героїв вихованці вчаться виокремлювати позитивні та негативні риси особистості, оцінювати їх.

Використання тематичного багатства казок істотно впливає на формування толерантності у молодших школярів, позначається на їх поведінці та вчинках. Аналізуючи вчинки казкових героїв, діти знайомляться з певними соціальними нормами, правилами взаємодії, толерантного ставлення до інших та особливостями їх дотримання. Але при цьому їм повідомляють, що ці правила, норми відображають толерантність людини, що виявляється у доброзичливому, чуйному ставленні до інших, терпимості до чужих думок.

З огляду на вищезначене, видається доречним звернути увагу дітей на зміст певних моральних якостей, які є важливими у встановленні міжособистісних взаємин, красу і корисність одних особистісних якостей і на потворність та шкідливість інших; сприяти формуванню ставлень вихованця до проблем, що обговорюються; допомагати провести аналогію між учинками казкових персонажів і власними з метою формування умінь адекватно їх оцінювати.

У процесі роботи значна увага приділялася розвитку в молодших школярів умінь поставити себе на місце іншої людини, побачити ситуацію її очима. Це призводить до накопичення у молодших школярів “банку життєвих ситуацій”, який в разі необхідності може бути активізований.

Під час вибору казок необхідно дотримуватися наступних вимог: це повинні бути добрі казки, з хорошою кінцівкою; вони мають спонукати дітей проникнутися чужим болем, замислитися над собою.

З метою формування у молодших школярів толерантності, розвитку в них умінь розв’язувати власні проблеми, знаходити оптимальні шляхи взаємодії з оточуючими ми пропонували дітям складати казки на задану

тему. При цьому ми стежили, щоб складені вихованцями казки мали щасливу кінцівку, оскільки створюючи казку дитина не тільки розповідає про власні проблеми, а й ніби програмує себе. Тому саме щаслива кінцівка допомагає авторам «підтягнути» сюжет, фактично пропонуючи комплекс дій з досягненням успіху у взаємодії, діяльності. Результати проведеної роботи переконали, що формування рис толерантності у молодших школярів відбувається внаслідок цілеспрямованого впливу на їхню емоційно-почуттєву та діяльнісну сфери.

У роботі з дітьми нами також використовувалися елементи казкотерапії. Сутність казкотерапії як психолого-педагогічного методу полягає в утворенні зв'язків між казковими подіями й поведінкою у реальному світі, переносі казкових смислів у реальність. На думку прихильників цього методу (І. Вачков, М. Дейлі, Т. Зінкевич-Євстигнєєва), причиною багатьох проблем є дисгармонія внутрішнього розвитку дитини. Тому метою виховного процесу є досягнення внутрішньої гармонії, оскільки гармонійна людина виступає у житті як творець, а дисгармонійна – як руйнівник. Руйнівник спричинює біль, дискомфорт іншим людям, усвідомлено гальмуючи власний розвиток. Творець береже те, що його оточує, «очищує» свої думки, дисциплінує почуття, працює над особистісним зростанням. Тому основним критерієм для казкотерапевта є діагностична шкала «руйнування – творчість», а головним завданням – передача знань про життя творця з метою формування творчої особистості [8, с.99].

У процесі роботи ми використовували такий методичний прийом: виявивши проблеми окремих дітей, складали казку, де пригоди, вчинки героїв були спрямовані на вирішення цієї проблеми. Ми вигадували фантастичну істоту, яка ззовні і характером була дещо схожа на дитину і в якій, за сюжетом, з'являлося багато можливостей, засобів для подолання перешкод. Тим самим ми надавали можливість вихованцю відчувати допомогу і знайти вихід із ситуації, що його турбує.

Ефективним засобом у вихованні толерантності є використання багатства дитячої художньої літератури. Саме дитяча художня література є матеріалом для формування уявлень, знань молодших школярів про риси толерантної особистості, яка розкриває в сюжетно-образній формі взаємини між людьми, подаючи зразки толерантної поведінки.

Вихованець, сприймаючи позицію автора твору, як би порівнює її з власною позицією, таким чином йде оцінка власних норм поведінки і переоцінка своїх цінностей. При цьому дитиною переживається почуття обурення, сорому, протесту і, як наслідок, руйнуються раніше прийняті норми, цінності поведінки. А через емоції (які виникають під дією прочитаного) можна вплинути на розвиток емпатійних можливостей молодших школярів. Художні твори стимулюють розвиток здатності співчувати іншим людям, впливають на емоційно-ціннісну сферу особистості, спонукають співпереживати і радіти героям – чого досить часто не відбувається в реальному житті.

Великий виховний потенціал мають також розповіді й казки, зібрані В. Сухомлинським у «Хрестоматії з етики». Ці твори змушують дітей задуматися над вчинками і переживаннями героїв, співвіднести їх із власними. Окрім того, у процесі читання й обговорення діти знайомляться з такими важливими поняттями, як совість, альтруїзм, егоїзм, розвивають навички мовлення. Аналіз і оцінка автором учинків і характеру героїв дозволяє вихованцям орієнтуватися в оцінці ситуації. Але робота над художніми творами вимагає від педагога творчого підходу, оскільки процес аналізу твору включає етапи: 1) підготовки учнів до сприймання твору, ознайомлення із сюжетною лінією, з'ясування емоційного впливу твору, аналіз особистісних якостей героїв; 2) виявлення причинно-наслідкових зв'язків, з'ясування мотивів поведінки героїв (чому герой так учинив і як цей учинок його характеризує?); 3) узагальнення особистісних рис героїв, оцінка їхніх вчинків, зв'язок з життєвим досвідом вихованця, поглиблення знань і суджень про соціальні норми поведінки, правила взаємодії і спілкування.

Серед різноманітних форм і методів виховання толерантності важливе місце посідає гра. Саме гра є природним для молодших школярів видом діяльності, де вони не тільки відображають реальне життя, а й перебудовують його.

На думку психологів (В. Давидов, К. Френч), у процесі ігрової діяльності в дітей формується орієнтація на загальний зміст людських взаємин і дій, відбувається виділення в них моментів підкорення та керівництва, розвиваються узагальнені переживання та орієнтація в них. Слід зазначити, що ігри допомагають вихованцям виражати власні почуття, розв'язувати внутрішні конфлікти, опанувати маловідомі способи дій, набувати досвіду конструктивної взаємодії, спілкування, що є важливим у формуванні умінь і навичок толерантної поведінки.

По суті, саме гра надає можливість дитині уявити себе на місці інших людей, розширити спектр власних думок і почуттів, сприяє кращому розумінню себе та оточуючих. До того ж програвання ролей дає вихованцю можливість проекспериментувати з різними моделями поведінки і побачити, до яких вони призводять наслідків [7, с.396].

Сюжетно-рольова гра активізує уяву молодшого школяра, дозволяє йому виконувати дії не лише за себе, а й за персонажа. При цьому відбувається процес перевтілення дитини на фоні емоційного піднесення, що зумовлює розвиток її емоційної сфери. В ігровій ситуації вихованець наслідує риси, почуття іншої людини. Власні переживання, які заважають дитині у житті, при цьому відходять на другий план і до певного часу не втручаються у поведінку дитини. Також переживання ігрового образу дозволяє молодшим школярам змінити свою позицію у ставленні до емоційних станів ровесників. Завдяки ігровій ситуації змінюється ставлення вихованця до себе і формується толерантне ставлення до однолітків [5, с.139].

Так, в особливих ігрових умовах молодший школяр має можливість моделювати систему соціальних взаємин у наочно-діючій формі, розвивати

орієнтування в них. В умовах гри відбувається поступове подолання особистісного егоцентризму, завдяки чому розвивається самосвідомість дитини, вона стає соціально компетентною, здобуває досвід взаємодії, вирішення проблемних ситуацій, шліфує комунікативні вміння. На основі усвідомлення й вербалізації своїх внутрішніх переживань у грі дитина отримує можливість для усвідомлення змісту проблемної ситуації й зміни свого ставлення до неї. Завдяки грі відбувається поетапне засвоєння, відпрацювання, інтеріоризація знань, умінь і навичок толерантної поведінки. Підпорядкування ігровим правилам у контексті ролі стимулює формування елементів довільної регуляції поведінки.

Рольова гра також сприяє розвитку експресивних навичок (уміння передавати настрій, внутрішній стан, переживання за допомогою міміки, жестів, пантоміміки), спричинює зміни особистісного плану. Зокрема, приймаючи на себе різні за змістом і статусом ролі, вихованець опиняється перед необхідністю змінити свої установки, ставлення, адже гра вимагає від нього перевілення, розуміння, прийняття та вияву почуттів іншої людини. Так створюються умови для формування толерантності, розвитку самосприйняття, самооцінки, самоповаги молодших школярів.

Великий виховний потенціал щодо толерантного зростання молодших школярів містять театралізовані ігри, як різновид сюжетно-рольових ігор [1, с.11-13]. Вони зберігають їх ознаки: зміст, творчий задум, роль, сюжет, рольові й організаційні дії та стосунки. Тематика і зміст театралізованих ігор мають морально спрямованість, яка міститься в кожній казці, літературному творі й повинна знайти місце в імпровізованих постановках. Це дружба, чуйність, доброта, толерантність, чесність, сміливість, комунікабельність. Обраний дитиною улюблений герой стає зразком для наслідування. Дитина починає ототожнювати себе з цікавим для неї образом. Здатність до такої ідентифікації й дозволяє через образи театралізованої гри непомітно впливати на дітей. Із задоволенням перевтілюючись в улюблений образ, вихованець добровільно приймає й привласнює притаманні йому риси.

Самостійне розігрування ролі дітьми уможлиблює формування досвіду моральної поведінки, вміння діяти згідно з соціальними нормами, сприяє розвитку комунікативних, перцептивних й інтерактивних вмінь. Великий і різнобічний вплив театралізованих ігор на особистість дитини дозволяє використовувати їх як впливовий, але ненав'язливий педагогічний засіб, бо сам вихованець зазнає при цьому задоволення, радості.

д) Висновки. Одне слово, можна стверджувати, що виховання толерантності у молодших школярів потребує включення у виховний процес умов, адекватних їх віковим та індивідуальним особливостям, що виражається, в першу чергу, в готовності вчителя до безоцінного прийняття дитини, яке ґрунтується на довірі, емпатії, відкритості у взаєминах з нею. Крім того, взаємини у дитячому колективі мають бути організовані на засадах взаємодопомоги, довіри, доброзичливого й відкритого спілкування. Особливу увагу слід приділяти практиці гуманних взаємин молодших школярів, наполегливій щоденній роботі, спрямованій на перехід «знаних» мотивів (орієнтація у тому, що таке добре, а що погано) у «реально діючі» мотиви (повсякденне керування у своїй діяльності засвоєними нормами взаємодії, спілкування, поведінки). Як правило, досить часто спостерігається розбіжність між знаннями і реальною поведінкою вихованців, що виявляється у їх невмінні переносити знання та дії, використані в одній ситуації на іншу, знаходити правильний спосіб поведінки, взаємодії, спілкування на основі вже відомих правил. Досить часто ця розбіжність пояснюється недостатністю практичного досвіду молодших школярів щодо втілення наявних знань у власну поведінку. Щоб подолати цей дисбаланс, необхідно систематично привчати вихованців до вияву толерантності у взаєминах, активності в міжособистісній взаємодії, спілкуванні з оточуючими.

Список використаних джерел

1. Артемова Л. В. Театр і гра /Любов Вікторівна Артемова. – К. : Томіріс, 2002. – 291 с.
2. Асмолов А. Историческая культура и педагогика толерантности // А. Асмолов. – М.: «Мемориал». – 2011. - № 24. - С. 61-63.
3. Бубер М. Я и ты. / М. Бубер. – М.: Высшая школа, 1993. – 175 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. /Гол. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь: ВТР «Перун», 2002. – 1254 с.
5. Лапченко І. О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Лапченко Інна Олександрівна. – К., 2006. – 237 с.
6. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // В.А. Лекторский / Вопросы философии. – 1997. - № 11. – С. 46-54.
7. Москальова А. С. Формування психологічної культури дівчат-підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Москальова Алла Степанівна. – К., 2004. – 223 с.
8. Немов Р. С. Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики / Немов Р. С. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
9. Педагогічний словник /За ред. М.Д. Ярмаченко. – К.: «Педагогічна думка». – 2001. – 928 с.

Аннотация

В статье осуществлен анализ понятия «толерантность». Раскрыты основные принципы толерантности. Проанализированы особенности младшего школьного возраста. Обоснованно смысловые составляющие толерантности младших школьников. Поданы организационные формы, методы, средства воспитания толерантности, у младших школьников. Охарактеризовано развивающий курс для детей «Учимся понимать себя и других». Обосновано необходимость использования тематического богатства сказок, игр для воспитания толерантности у младших школьников.

Ключевые слова: толерантность, воспитание, младший школьный возраст, младшие школьники, формы, методы воспитания.

Summary

The article deals with the nature of the concept «tolerance». The basic principles of tolerance are highlighted. The peculiarities of primary school age are analyzed. The components of tolerance of primary school-aged children are substantiated. Organizational forms, methods, ways of tolerance upbringing of primary school-aged children are shown. The developmental course «Understanding yourself and others» is defined. The importance of using a variety of fairy tales, games for tolerance upbringing of primary school-aged children is substantiated.

Key words: tolerance, upbringing, primary school age, primary school-aged children, forms, methods of upbringing.